

HELIKON

POMOGÁTS BÉLA

Irodalom és kereszténység

Az irodalom története során, a huszadik századi irodalom történetében is, mindig visszatér az a kérdés, hogy a katolicizmus, illetve kereszténység fogalmát lehet-e egyáltalán az irodalommal kapcsolatban használni, pontosabban, hogy ezzel a fogalommal lehet-e operálni irodalmi művek megközelítése során, és egyáltalán, mint minősítő jelző, ez a fogalom használható-e az irodalmi művek megközelítésében. Hogy a kérdést lakonikusan fogalmazzam meg: van-e, lehetséges-e keresztény (illetve katolikus) irodalom? Az nyilvánvaló, hogy a „keresztény”, illetve a „katolikus irodalom” terminusának nem poétikai, hanem eszmetörténeti jelentése és jelentősége van: a személyesen átélt istenhit, a vallási elkötelezettség és a kulturális hagyomány erősen hat az alkotó személyiség kialakulására, és így befolyásolja az írói világképet és szemléletet. A „katolikus jelleg” tehát a költő gondolkodásában és világlátásában, a művek által közvetített eszmék és eszmények körében tapintható ki, és természetesen a legkülönbözőbb költői, poétikai irányzatokban és korszakokban lehet jelen, anélkül, hogy befolyásolná a művek és életművek esztétikai karakterét.

A katolicizmus, illetve a kereszténység, mint minden eszme és világkép, esztétikailag semleges fogalom, egy-egy költői életmű és alkotás karakterének, gondolati és érzelmi sajátosságának a létrejöttében azonban kitüntetett szerepe van. Egy irodalomtörténeti elemzés során ezért nem lehet megkerülni vizsgálatát: egyszerűen hozzátartozik a műalkotás eszmei-lelki struktúrájához, és meghatároz bizonyos gondolati és érzelmi minőségeket. Ebben az értelemben nevezhetjük irodalmunk „katolikus” költőinek például Balassi Bálintot, Zrínyi Miklóst, Berzsenyi Dánielt, Vörösmarty Mihályt, Babits Mihályt, Juhász Gyulát, Rónay Györgyöt, Dsida Jenőt és Pilinszky Jánost, vagy evangélikusnak Petőfi Sándort, Reményik Sándort, reformátusnak Arany Jánost, Ady Endrét, Áprily Lajost és még azoknál a költőknél is, akik kevésbé vállaltak valamelyik keresztény egyház mellett elkötelezettséget, ki lehet mutatni – az egyébként mélyen átélt istenhit mellett – a vallási hagyomány jelenlétét – természetesen József Attilára gondolok. Mindez nem pusztán vallási hovatartozást és nem is pusztán istenhitet (illetve ennek valamilyen doktrinálisan azonosítható formáját) jelenti, hanem hagyományt és kultúrát: mindkettő költészetet konstituáló szellemi erő.

A keresztény költészet fogalmát mindazonáltal némiképp megrendítette a két világháború közötti „hivatalos” keresztény-nemzeti irodalomfelfogás, amely a keresztény alkotó értelmiségűtől elvárta, hogy a fennálló politikai rend támogatója legyen, és a vezető réteg eszményeit hirdesse, holott ezek az eszmények aligha voltak minden tekintetben összeegyeztethetők a kereszténység eredeti, azaz evangéliumi szellemiségével. Ez a politikai és eszmei konzervativizmus kivétel nélkül ízlésbeli konzervativizmussal járt együtt, és még azok a katolikus gondolkodók,

mint Prohászka Ottokár, akik megértették az Evangélium szociális üzenetét és a pápai enciklikák szociális tanításait, nos, ezek a gondolkodók is idegenkedtek attól a szellemiségtől, amelyet a huszadik század modern kultúrája hordozott.

A magyar kultúrában csak viszonylag későn, főként a Vigília 1935-ös megalapítása után jelentek meg azok a társadalmi és művészeti reformgondolatok, amelyek a nyugat-európai, először a francia, majd az angol és a német katolikus értelmiség körében valóságos szellemi „forradalmat” idéztek elő: mind teológiai, mind társadalomtudományi, mind irodalmi-művészeti értelemben, és végül, évtizedek múltán a hivatalos egyházat is elvezették a II. vatikáni zsinat reformtörekvéseihez. Hasonló reformtörekvések jelentkeztek a protestáns egyházakban is, különösen azokban a körökben, mozgalmakban, amelyek az Evangélium szociális tanítását kívánták érvényesíteni. Éppen ezek a nyugati kereszténységben általánosan kialakuló reformtörekvések váltak a keresztény ökumenizmus támaszává, minthogy az új katolikus és protestáns irodalomban megnyilvánuló evangéliumi szellemiség mindig is nyitott volt az ökumené gondolatára, és elutasította a tizenkilencedik században és a századfordulón még igen erősen jelentkező hagyományos felekezeti ellentéteket.

A húszas és harmincas évek hazai irodalmi élete és reformértelmissége ezzel szemben a „katolikus irodalmat” és általában a keresztény eszményeket hirdető irodalmat vagy mint erősen konzervatív, a hivatalos művészetfelfogást követő szellemi képződményt, vagy mint pusztán pasztorációs céllal készült „papi” irodalmat értelmezte, és ez rányomta bélyegét a „katolikus költészet” recepciójára is. A jelentékenyebb irodalmi műhelyek, beleértve a Nyugatot is, általában tartózkodnak attól, hogy a vallásos elkötelezettséggel fellépő irodalomnak teret adjanak, minthogy ez az irodalom többnyire a politikai és művészeti konzervativizmust, nemegyszer az alacsonyabb művészi színvonalat képviselte. Ez a tartózkodás, nemegyszer a bizalmatlanság és idegenkedés nyomta rá bélyegét a katolikus irodalom recepciójára is, így azokra a kritikai írásokra, amelyekkel a Nyugat körül gyülekező tábor például Sík Sándor, majd Mécs László fellépésére válaszolt. Annak ellenére, hogy mindkét költő esztétikai értelemben is jelentékeny értékeket hozott létre, és mindkettőjük költészete különösebb mesterkedés nélkül elhelyezhető abban a megújulási folyamatban, amelyet a Nyugat kezdeményezett. Ezeket a kapcsolódási pontokat mérték fel különben (mindkét költő esetében) Rónay László monografikus feldolgozásai.

A katolikus irodalomnak a magyar irodalmi kultúrában betöltött szerepe csak akkor változott meg észrevehetően, midőn színre lépett a hazai katolikus reformnemzedék és ennek legnagyobb hatású folyóirata, a Vigília, amely a hagyományos és hivatalos nézetektől eltérve merőben új módon, valójában a francia (és német és angol) „neokatolikus” irodalom szellemének megfelelően határozta meg a „katolikus költészet” fogalmát és kritériumait. Mindenekelőtt Sík Sándor elméleti írásaira, így a Vigília első számában olvasható *A katolikus irodalom problémájához* című tanulmányára gondolok, amely a korábbi „hivatalos” katolikus gondolkodáshoz képest egészen újszerűen határozta meg mind a „katolikus”, mind a „költészet” fogalmát. „A katolikus hit – szögezte le Sík Sándor – nem dogmák összessége, a katolikus morál nem parancsok és tilalmak kazuisztikája, s a katolikus élet nem bizonyos liturgiai cselekmények

végrehajtásában áll, amelyeknek nincs közülük egyéb életmegnyilvánulásokhoz. A katolicizmus életforma, éspedig totális életforma, amely az egész valóságot átölelni, alakítani, betölteni, átlelkiesíteni igyekszik. Világfelfogás, melyben benne van minden, ami hozzáférhető; világézés, melyben elfér mindaz, >ami az ember szívébe felhatott<, és világalakító lendület, amely mindent – külső és belső valóságot – Krisztus képére akar átformálni.”

Az irodalom (a költészet, a művészet) mibenlétéről pedig a következőket állapította meg: „A katolikus művész számára éppen ezért voltaképpen nincs külön vallásos művészet. A vallásosság, a katolicizmus egész életét, minden élményét átjárja, tehát ott lesz, egyszer láthatóan, másszor láthatatlanul, kimondva vagy kimondatlanul, de mindig érezhetően és döntően minden alkotásban. [...] Akármiről fog szólni, a szó mélyebb értelmében >vallásos< lesz az alkotása, amely éppúgy szól az Istenről, mint az adott tárgyról, még ha egy szava sem vonatkozik rá: atmoszférájában, perspektívájában, hanghordozásában, színeiben, dallamában, ritmusában lesz benne az örökkévalóság.” Sík Sándornak ez a tanulmánya a katolikus, illetve általánosságban: a keresztény költészet eredeti, érvényes és korszerű meghatározását adta.

Hasonlóképpen ahhoz a korábbi megnyilatkozáshoz, amelyet a Nyugat 1933-as évfolyamában *Katolikus költészet* címmel Babits Mihály fejtett ki. Ebben a tanulmányban, amely különben Illyés Gyulának ugyancsak a Nyugatban olvasható *Katolikus költészet* című írására reflektált, a következők olvashatók: „Katolikus, akiben az élet szépségének és bűnösségének ösztönös érzései harcolnak; kinek erényvágya nem puritán igénytelenség, hanem tragikus küzdelem. Katolikus, akinek belseje az akarat drámájának, a bűn és büntudat párviadala-
inak izgatott színpada, s nem a predesztináció vagy fatalisztikus bizalom >erős vára<.” Majd ugyanitt az *Egyház és irodalom* című jegyzetében Babits a következőket jelentette ki: „minden nagy vallásos költészet bizonyos nagyon tág értelemben katolikus is. De a kimondott s felekezeti hirdetett irodalmi katolicizmus problémája kényes sarkokon fordul meg: önzetlenség, tisztaság és hit kérdése ez – tisztaságé, mely semmi politikát magához férni nem enged; s a hité, mely nem tréfál, mely nem hagyja magát elmagyarázni, szimbolikusan értelmezni, sem pedig egyszerűen szemhunyva mellőzni.” Talán megállapíthatjuk, hogy Sík Sándor és Babits Mihály értelmezése nem állott távol egymástól, mindketten a vallási meggyőződés és élmény tisztaságát, őszinteségét tartották a „katolikus költészet” elsőrendű kritériumának.

A katolikus költészet, abban a szellemiségben, amelyet Babits és Sík Sándor meghatározott, valójában mindig is jelen volt a huszadik század magyar irodalmában, igaz, éppen legnagyobb értékteremtő egyéniségeit, így Babits Mihályt, nem mindig ismerte el autentikus keresztény költőnek az irodalomtörténet-írás. Méghozzá két oldalról sem, mert a minősítést egy időben megtagadta tőle az egyik oldalon az önmagát „hivatalosnak” tekintő keresztény irodalomkritika, a másik oldalon a marxista irodalomtörténet-írás, amely időnként manipulatív eszközökkel is arra törekedett, hogy jelentéktelenné tegye és elvittassa irodalmunk keresztény szellemben fogant értékeit.

A kereszténység (a katolikus világkép, meggyőződés) és a költészet összefüggéseire hosszú évtizedeken keresztül viszonylag kevés figyelem vetült, kivéve

talán a Vigília című folyóiratot, ebben Sík Sándor, Rónay György, Jelenits István és Rónay László rendszeresen és igen meggyőzően mutatták be a magyar költészetnek és a kereszténységnek (mint eszmeiségnek és életstratégiának) az igen termékeny kapcsolatát. Mindenekelőtt a modern (huszadik századi) magyar irodalom nagy egyéniségeinél: a Nyugat „első”, „második” és „harmadik” nemzedékének és az őket követő „újholdas” generációnak a költőinél. Ennek az irodalomtörténeti munkának, ahogy én gondolom, két jelentékeny hozadéka volt: egyrészt világossá vált, hogy irodalmunkban a kereszténységnek (a katolicizmusnak), mint az alkotó személyiség világképét meghatározó (vagy befolyásoló) eszmeiségnek, erkölcsiségnek milyen nagy hatása és szerepe volt, másrészt világossá vált, hogy a keresztény irodalomfelfogás nézőpontjából is a „nyugatos” költészetnek volt meghatározó helye. Ezt azért kell kimondani, mert újabban találkozni lehet olyan felfogásokkal, amelyek a „nyugatos” irodalom hagyományát mintha háttérbe kívánnák szorítani. Ez a törekvés, remélem, nem lehet sikeres, meggyőződésem szerint a Nyugat (és mellette a népi mozgalom) irodalmi hagyományának modern irodalmunk történetében meghatározó, semmi mással nem helyettesíthető szerepe és jelentősége van. Akár keresztény nézőpontból is.

(Elhangzott a tavaszi kaposvári Berzsenyi Helikon ünnepségén)

Gőzbajón